

TEMA-ARTIKEL

Tvånget att betrakta oss själva

Kay Glans

· Henry Jenkins, Sam Ford & Joshua Green, *Spridbar media – Att skapa värde och mening i en nätverkad kultur*, övers. Joel Nordqvist, Daidalos, 380 s, isbn 9789171734280 · Hartmut Rosa, *Acceleration, modernitet och identitet – Tre essäer*, övers. Joachim Retzlaff, Daidalos, 154 s, isbn 9789171734273

I sin bok Spridbar media pläderar författarna Henry Jenkins, Sam Ford och Joshua Green för att en deltagarkultur ska ersätta traditionella medier och hyllar detta som en demokratisering. Men de underskattar både de ekonomiska och kulturella konsekvenserna av amatörernas gratisarbete. Inte minst ökar det svåröverskådligheten dramatiskt. Det är inte heller så att de extrema valmöjligheterna alltid skapar en känsla av frihet. Den tyske sociologen Hartmut Rosa hävdar i sin bok Acceleration, modernitet och identitet – Tre essäer att det enorma förändringstempot paradoxalt nog skapar en känsla av stillastående och tvång. När allt fast förflyktigas tvingas individen att göra sig själv till centrum men bristen på kontext gör det samtidigt allt svårare att artikulera vem man är.

Ett spöke går omkring i Europa (och stora delar av övriga världen) – amatörismens spöke. Det vill förflyktiga alla fasta gränser mellan författare och publik, mellan medier och konsumenter, mellan expert och dilettant. Förutsättningen för detta spöke är de möjligheter till interaktivitet som det som kallas Web 2.0 erbjuder.

Skälet till att jag anspelar på *Kommunistiska manifestets* berömda inledning är att denna tendens anser sig vara ett angrepp på privilegierade eliter i demokratins namn. Det är framför allt de traditionella medierna och allt som ser ut som expertvälde som är fienden. Alla uppfattningar och preferenser är lika mycket värda; den enda sanning som finns är den som man själv skapar. Ingen ska tro sig vara något för att hen har skrivit en bok, för den är bara ett halvfabrikat. Enligt den amerikanske författaren och journalisten Kevin Kelly (som själv tjänat en hel del pengar på sina publikationer) ligger värdet av en bok i användarnas aktiviteter kring den. Detta upphöjande av amatören leder, som den amerikanske Silicon Valley-entreprenören Andrew Keen påpekat i *The Cult of the Amateur – How Today's Internet is Killing Our Culture* (2007), till ett undergrävande av alla föreställningar om objektivitet och en utarmning av de traditionella kvalitetsmedierna. Man kan tillägga att det utbredda föraktet för journalister till en del beror på denna kult kring amatören, för om alla egentligen skriver lika bra förtjänar inte journalisterna sin privilegierade position. Kulten påverkar säkert också betalningsviljan, för varför ska journalister ha betalt för något som man själv gör lika bra och gratis?

Ett färskt exempel på denna kult kring amatören är den nyöversatta boken *Spridbar media – Att skapa värde och mening i en nätverkad kultur* av Henry Jenkins, Sam Ford och Joshua Green (hädanefter Jenkins et al.) Författarna säger sig vilja hjälpa människor att förstå övergången från den traditionella broadcast-kulturens utsändningslogik till en kultur som främjar större deltagande på gräsrotsnivå. Publiken ses inte som konsumenter av "färdigbakad information"; den är en aktör som formar, delar och bearbetar kulturinnehåll. Det som inte är citerbart, det vill säga lämpar sig för att omformas av användarna, har enligt Jenkins et al. ingen framtid.

Den som läser och långsamt smälter välinformerad journalistik utan att känna behov av att omedelbart kommentera eller tar sig igenom Karl Ove Knausgårds *Min kamp* utan att omedelbart börja sätta sin egen prägel på verket deltar enligt författarnas uppfattning i ett hierarkiskt utbyte för detta är broadcast-kultur utan gräsrotsdeltagande. Det är när man ser närmare på vilka verksamheter som det egentligen handlar om som man blir klar över Jenkins et al:s principiella ovilja att skilja väsentligt från oväsentligt. Den deltagarkultur som de lovordar handlar oftast om såpor, tv-

serier med övernaturliga inslag, wrestling. Det är nämligen i hög grad sådana verksamheter som utlöser detta slag av aktivitet.

Författarna framställer detta som en rättvisefråga. "Vi lever inte i ett samhälle där varje medlem har möjlighet att delta fullt ut, där de längst nere på botten har samma kommunikationskapacitet som de mäktigaste eliterna." Detta politiska patos kring deltagarkulturen blir möjlig bara genom att man bortser från innehållet och fokuserar på formen. Författarna styrs av enkla spatiala relationer i sina värderingar: uppe och nere. Upp är fult, nere är bra. Det är snarare ett problem för demokratin att folk lägger ner alldeles för mycket tid på perifert strunt i stället för att informera sig om och engagera sig i centrala frågor. I själva verket bidrar ståndpunkter som denna till att vidga klyftan mellan en informerad elit och det stora flertalet. Vi tycks fortfarande leva i en baksmälla från 60- och 70-talets ifrågasättande av människors preferenser, men man måste kunna resonera kritiskt kring detta behov av att omedelbart sätta sin egen prägel på allt man kommer i kontakt med. Det är uttryck för en självrefererande tendens som vi med viss rätt associerar med narcissism, att vilja spegla sig själv i allt. Låt oss kalla den för selfieskhet. Besläktat med narcissismen är också att amatörismen underblåser en grandios självuppfattning som förr eller senare kollapsar, eftersom det helt enkelt inte finns tillräckligt med uppmärksamhet i världen för att bekräfta alla på detta sätt. Vi har fått en gigantisk bubbla i uppmärksamhetsekonomin.

Jenkins et al. kritiserar de traditionella mediernas privilegierade position men problematiserar alldeles för litet den ekonomiska ojämlikhet som amatörismen ger upphov till. Jaron Lanier, också han en internetpionjär som själv varit med om att formulera många av de idéer som han nu kritiserar, pekar i sin bok *Who Owns the Future?* (2013) på att de som skapar plattformarna för denna verksamhet eller förstår att utnyttja den information som samlas i de digitala nätverken kan osynliggöra värdet av amatörernas verksamhet och stoppa det i egen ficka. Det är användarna av till exempel Facebook och Youtube som skapar deras värde, men de får inte betalt. Generellt kan man fundera om det finns ett samband mellan de ökande ekonomiska klyftorna och amatörismen i den meningen att folk har varit beredda att acceptera ojämlikheten eftersom de har fått en känsla av empowerment genom samma utveckling.

Denna kult kring amatören riskerar att skapa en ihålig känsla av

omnipotens, av att i princip kunna allt, och av att vara odödlig och stå utanför tiden. Man brukar definiera en bohem som en som betraktar hyra och mat som oförutsedda utgifter. Tidsnarcissisten skulle man kunna definiera som en som betraktar åldrande och död som helt oväntade händelser. Elefanten i rummet i detta sammanhang är att vi har begränsad tid till vårt förfogande och behöver vägledning för att kunna urskilja vad som är värdefullt och vad som inte är det. Som kultur håller vi på att förlora förmågan till aktiv glömska, att låta det som är mindre värdefullt falla bort. Det är vad de traditionella institutionerna tidigare gjorde och vad man än kan kritisera dem för, så har Jenkins et al. inget alternativ till dem; de bara låtsas som om problemet inte finns.

Men oförmågan till aktiv glömska börjar bli ett kännbart problem även inom populärkulturen. Musikkritikern Simon Reynolds konstaterar i sin bok *Retromania – Pop Culture's Addiction to Its Own Past* (2011) att aldrig har en tid varit så besatt av sitt omedelbara förflutna och haft så fri tillgång till det och han ställer frågan om inte denna enorma tillgång förlamar kreativiteten. Det har inte skapats tydliga stilar under det första decenniet av detta millennium och sannolikt kommer det att bli mer ihågkommet för teknologin kring musiken än för musiken själv. Popens moment (ögonblick) har blivit ett monument, som han träffande formulerat det. Man recyklar stilar inom musiken och gamla idéer inom filmen. Mitt i detta överflöd finns det en känsla av stagnation och stillastående. Reynolds menar att vi i dag bevittnar en ny form av leda; det beror inte på att inget händer utan på att vi håller på att förlora den kulturella aptiten på grund av övermättnad. Extrem tillgång leder till apati och likgiltighet.

Hur ska man förklara denna känsla av stagnation och likgiltighet när valfrihet och tillgång är så stor? Några nyckelord till en samtidsdiagnos hittar man i den tyske sociologen Hartmut Rosas essäer, som nu ges ut på svenska under titeln *Acceleration, modernitet och identitet – Tre essäer*. Rosa skriver stundtals på en abstraktionsnivå som är så hög att man ibland tycker sig behöva syrgasmask, men hans försök att ringa in vad förändringsaccelerationen i sig betyder är intressant just därför att denna dimension kan vara svår att få syn på. Det sista fisken upptäcker är vattnet den simmar i och vi kan ha svårt att få syn på accelerationen eftersom vi är omslutna av den.

Teorier om modernisering och modernitet har kritiserats för att de

är för ensidigt baserade på utvecklingen i Väst och inte speglar utvecklingen i andra delar av världen. Rosa hävdar dock att det finns en gemensam nämnare för hela världen. Överallt innebär moderniseringen acceleration, som finns i tre dimensioner: teknisk acceleration, accelererande sociala förändringar samt livstempots acceleration. Det finns förvisso krafter som bromsar accelerationen; till dem räknar Rosa sådant som naturens och den mänskliga kroppens begränsningar, trafikstockningar av olika slag och avsiktliga försök att motverka accelerationen genom att skapa oaser som är fria från den eller ideologiska motståndsrörelser, men inga av dem förmår i dag balansera accelerationen. Antingen gör de det lättare för oss att leva med den genom att erbjuda temporär lättnad eller så är de oförmögna att skapa ett fungerande alternativ till det accelererande samhället. De olika dimensionerna återkopplar till varandra: tekniken driver på sociala förändringar som leder oss till att öka livstempot och sedan efterfråga ytterligare och snabbare teknik som i sin tur ökar sociala förändringar och livstempo.

Förändringarna går idag så fort att upplevelsen av samtiden krymper. Med samtid menas här den tidsrymd under vilken handlingsbetingelserna är så pass stabila att vi kan förutsäga konsekvenserna av våra handlingar. Den sociala accelerationen kan avläsas på familjens och på arbetslivets förändringar. Drömmen om äktenskapet lever kvar men i realiteten lever många i en seriell monogami så att det är rimligt att tala om livsfaspartner. En liknande flyktighet präglar i dag arbetslivet; anställningar är osäkra på ett helt nytt sätt. Omvandlingarna sker inte längre över flera generationer utan inom en generation, vilket eroderar förutsättningarna för stabila personliga identiteter.

Vår upplevelse av tiden har förändrats från den förmoderna, som utgick från att allt skulle förbli sig likt, till den moderna, som såg framtiden som något som skulle bli annorlunda än det förflutna och som kunde gestaltas, till den senmoderna som tar karaktären av ett nästan statistiskt rum med historier som utspelar sig kring och bredvid varandra. Politiken tror sig heller inte kunna gestalta framtiden utan förhåller sig väsentligen reaktivt inför förändringar.

Upplevelsen av tillvaron blir paradoxal: samtidigt som vi har extrema valmöjligheter upplever vi att vi står stilla. Rosa betecknar detta i anslutning till den franske filosofen Paul Virilio som ett "rasande stillastående". Förhållandena ändras snabbt men episoderna kan inte längre inordnas i en helhetlig utvecklig och

följer ingen utvecklingslogik. Vi blir rika på upplevelser men fattiga på erfarenheter eftersom de senare kräver en varaktig berättelse. Det bidrar till att förklara att vi så lätt fångas i en tidsnarcissism; eftersom vi inte kan skapa en livsberättelse får vi också svårt att föreställa oss att livet har ett slut.

Accelerationen har stora konsekvenser för identitetsbildningen. Subjektet måste på grund av snabbheten uppfatta sig självt som öppet och oavslutat för att dess identitetsutkast inte ska haverera på grund av omvärldens förändring. Relationer och ting förmår inte längre spegla oss eftersom vi har så kortvariga relationer till dem. När allt växlar så snabbt blir innehållen alltmer likgiltiga och utbytbara; det kan te sig ödesdigert att fästa för stor vikt vid dem när de snart är passé.

Vi har en extremt stor möjlighet att kombinera olika byggstenar i identiteten, men samtidigt blir det allt svårare att skilja mellan centrala och perifera dimensioner. Till följd av förlusten av traditioner och stabiliserande institutioner blir vi tvungna att vända blicken inåt, men samtidigt minskar självets förmåga att artikulera och expressivt gestalta den egna identiteten, vilket bland annat beror på att samhället inte fungerar som dialogpartner. Det beror på att det förhåller sig neutralt till val av livsstilar och föreställningar om det goda livet. Det finns inget att ta spjörn emot, inget som kan svara på våra identitetsutkast. När kontexten blir flyktig drivs vi till att göra oss själva till centrum men samma flyktighet gör det också svårare för oss att artikulera oss själva.

Självvet väljer i dag sina identiteter med extremt stor frihet, men blir självt alltmer egenskapslöst, en nästan anonym regissör. Detta nästan egenskapslösa subjekt – Rosa talar om punktformigt själv – drar sig självt tillbaka allt längre. Inom sitt objektområde expanderar självvet men krymper inom sitt subjektområde. Det ter sig oklokt att investera alltför mycket i de situationsbundna identiteterna eftersom de inte är beständiga. Detta skulle kunna förklara paradoxen att vi blir alltmer likgiltiga ju större valmöjligheter vi har. Ju större möjligheten till självgestaltning blir desto mindre existentiellt berört blir subjektet eftersom valfriheten har blivit total.

Accelerationen är inte ideologiskt synlig på samma sätt som de traditionella ideologierna men den utövar ett enormt tryck på oss. Den vill inte tala om för oss vad som i ett större perspektiv är rätt

eller fel, utan bara att vi måste vara flexibla. Den ger upphov till en totalitär social makt som är svår att motsätta sig eftersom den inte uppträder med kodifierade normer, menar Rosa. Det handlar inte om en diktator som vill bestämma vad vi ska göra, men en press på alla viljebildningar som det är omöjligt att komma undan.

Det finns åtskilliga invändningar att rikta mot Rosa. Flera av hans viktigaste poänger har gjorts tidigare av till exempel Richard Sennett i *När karaktären krackelerar*, en bok som Rosa också anknyter till. Man kan också misstänka att han överbetonar strukturernas roll på bekostnad av idéer och ideal. Kan inte en del av den kult kring flexibiliteten som han skildrar till exempel härledas till nyliberalism och postmodernism och då inte bara som speglingar av strukturernas förändring? Då inställer sig på ett helt annat sätt frågan i vilken utsträckning den nuvarande situationen går att förändra. Rosa anknyter också till den så kallade kritiska teorin och det gör att han betraktar tal om en mänsklig natur som förkastlig essentialism. Därmed förefaller dörren stängd till att anknyta till fysiologi och neurologi, som ändå borde ha mycket att säga om accelerationens verkan på oss. Ändå förmår Rosa kasta ett intressant ljus över dagens paradoxala tillstånd att vi känner oss överväldigade av förändring och samtidigt tycks stå still och att möjligheten att välja inte ger en upplevelse av frihet. Den selfieske individen är fångad i betraktelse över sin egen bild, men självets kärna retirerar allt längre in och vågar inte investera känslor i de snabbt föråldrade identitetsutkasterna. Extrem valfrihet upplevs som ett tvång.

Kay Glans är chefredaktör för Respons.